

तदादौ दिनादौ ध्यानमाविश्य योगनिद्रया सुप्त्वा न त्विन्द्रियाणां जाद्वेन ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इममेव सृष्टिप्रलयप्रकारमस्मदादिष्वप्यतिदिशति प्रतिबुद्ध इति अक्षय्यं क्षेतुमशक्यं स्वतो निर्विकारस्वरूपमपि ब्रह्मा जीवः क्षपाक्षये निद्रानाशे सति प्रतिबुद्धः सन् विकुरुते मायया विकारयुक्तं करोति चकारो हेत्वर्थः तस्मात् महद्भूतं अहंकारं सृजते तस्मादहंकारात् व्यक्तात्मकं वियदाद्यात्मकं मनश्च सृजते मनोमात्रमेव कालाकाशादि कंसुप्तिप्रबोधावेव च सृष्टिप्रलयावित्यर्थः तथा च श्रुतिः सयदा स्वपितितदैर्न वाक्सर्वैर्नामभिः सहाप्येति चक्षुः सर्वैरूपैः सहाप्येतीत्यादिना सुषुप्तौ प्रत्यगात्मनि नामरूपप्रपञ्चप्रलयमुक्त्वा यदा प्रबुध्यते एतस्मादात्मनः सर्वप्राणायथायतनं विप्रतिष्ठते प्राणेभ्यो देवादेवेभ्यो लोका इति प्रबोधे च तत एव प्राणदेवलोकशब्दितानामाध्यात्मिकाधिदैविकाधिलौकिकप्रपञ्चानामुत्पत्तिर्दर्शयति ॥ ३२ ॥ इति शांति० मोक्ष० नै० भा० द्वात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥ ॥ ७३ ॥ ननु प्राक्सिद्धमज्ञातसत्ताकं जगत् समनस्केंद्रियसन्निकर्षात् गृह्यते ह्यस्तन एवायं घट इति प्रत्यभिज्ञायते च तत्कथं मनोमात्रमि त्याशंक्याह ब्रह्मेति मनो महाम्पतिर्ब्रह्मा पूर्बुद्धिः ख्यातिरीश्वरः प्रज्ञासंविच्चित्तिश्चैव सृष्टिश्च परिपठ्यते पर्यायवाचकाः शब्दामनसः परिकीर्तिता इति स्मृतेर्ब्रह्म महत्तत्त्वं सूक्ष्मबुद्धिः तच्च तेजोमयं सूक्ष्मवासनामयं

रात्रिमेतावतीं चैव तदादौ विश्वमीश्वरः ॥ प्रलये ध्यानमाविश्य सुप्त्वासोऽस्ते विबुध्यते ॥ ३० ॥ सहस्रयुगपर्यंतमहर्षद्वयं ब्रह्मणो विदुः ॥ रात्रियुगसहस्रांतां ते हो रात्रि विदो जनाः ॥ ३१ ॥ प्रतिबुद्धो विकुरुते ब्रह्माक्षय्यं क्षपाक्षये ॥ सृजते च महद्भूतं तस्माद्व्यक्तात्मकं मनः ॥ ३२ ॥ इति श्रीमहाभारतेशांतिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि शुकानुप्रश्ने द्वात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥ ॥ ७३ ॥ व्यास उवाच ब्रह्म तेजोमयं शुक्रं यस्य सर्वमिदं जगत् ॥ एकस्य भूतं भूतस्य द्वयं स्थावरजंगमं ॥ १ ॥ अहर्मुखे विबुद्धः स न सृजतेऽविद्यया जगत् ॥ अग्र एव महद्भूतमाश्रु व्यक्तात्मकं मनः ॥ २ ॥ अभिभूयेह चार्चिष्मद्व्यसृजत्समानसान् ॥ दूरगं बहुधा गामिप्रार्थना संशयात्मकं ॥ ३ ॥

स एतास्तेजोमात्राः समभ्याददान इत्यादौ वासनासु तेजःशब्दप्रयोगात् तदेव शुक्रं बीजं विद्धीति शेषः यस्य बीजस्य एकस्य द्रव्यांतरवर्जितस्य भूतस्य जनिमतः पञ्चम्यर्थे षष्ठी यस्मादिदं जगत् भूतं उद्भूतं स्थावरं स्था स्मृत्यं चेतनं जंगमं विनाशि अनित्यं अचेतनं स्वमेव वासनामयं जगत् मनस्येव स्थितं पूर्वपूर्वसंस्कारवशात् इदमिति ज्ञायते तदिदमिति प्रत्यभिज्ञायते चेत्यर्थः ॥ १ ॥ अहरिति अविद्ययेति महत्तत्त्वस्यापिकारणमुक्तं सृष्टिक्रममाहाये इति अमेसर्गादौ महत्तत्त्वं भूतं उद्भूतं तदेव आशुशीघ्रं व्यक्तात्मकं वियदादिरूपं सत् मन इत्युच्यते आशु इति सांख्याभिमतः सृष्टिक्रमो निरस्तः युगपत् सृष्टिरेव हि शास्त्रतत्त्वमिति दृष्टिदृष्टिवादिनां घंटाघोषः ॥ २ ॥ अभिभूयेति सार्द्धं श्लोकः मनःकर्तृ अर्चिष्मत्प्रकाशकं चिदात्मानं अभिभूय आरुत्य मानसान् सप्तम्यसृजत् अर्चिष्मानिति पाठे तु ईश्वरः मानसान् पूर्वसर्गांतेऽभिभूय उत्तरसर्गादौ व्यसृजदिति ज्ञेयं मनःप्रथमं सिसृक्षया बहुस्यां प्रजायेयेति श्रुतिसिद्ध्या प्रार्थनारूपयाऽनेन मनसोरूपांतरेणेति द्वितीयत्वमुक्तं विकुरुते विविधाकारां कुरुते आकाशादयः पञ्चेति सममानसाः ॥ ३ ॥